

Skala Wrażliwości Empatycznej

Maria Kaźmierczak*, Mieczysław Plopa
Instytut Psychologii, Uniwersytet Gdański

Sylwiusz Retowski
Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej

EMPATHIC SENSITIVENESS SCALE

Abstract. Mark H. Davis proposed the model of empathy (1983; 1999) composed of emotional and cognitive aspects. Inspired by his findings, we decided to create a measure of empathy based on Davis's theory. In three studies, two explanatory and one confirmatory analyses were conducted. Participants were adults from various walks of life. In the first study, which included 313 people, it appeared that many modifications are required to improve the reliability of the SWE's scales. Two following studies, in which 188 and 278 participants took part, led us to the creation of the final version of SWE. The test consists of three components: Empathic Concern and Personal Distress, both referring to the emotional side of the empathy coin and Perspective Taking – a cognitive aspect of empathy. Reliability of scales as well as the validity of SWE was measured. Our findings prove that a multidimensional approach to empathy is justified and, indeed, necessary for future research.

WPROWADZENIE – Z BADAŃ NAD EMPATIA

Współczesne społeczeństwa znajdują się w obliczu rosnącego problemu braku efektywnej komunikacji i zrozumienia zarówno pomiędzy poszczególnymi osobami, jak i między całymi grupami ludzkimi. Dlatego też coraz bardziej docenia się różnorodne czynniki, które ułatwiają człowiekowi nawiązywanie i utrzymywanie dobrych relacji interpersonalnych. Jedną z cech istotnych w stosunkach międzyludzkich jest empatia, przyciągająca uwagę psychologów,

* Adres do korespondencji: Maria Kaźmierczak, Instytut Psychologii, Uniwersytet Gdański, ul. Pomorska 68, 80-843 Gdańsk.

antropologów, filozofów czy teologów. Poszczególni autorzy wiążą kompetencje empatyczne ze współdzwiczaniem emocjonalnym, współczuciem i troską o drugiego człowieka czy rozumieniem jego uczuć oraz punktu widzenia.

Wszystkie próby zdefiniowania empatii mają jedną wspólną, szczególnie ważną cechę, a mianowicie aktywne zainteresowanie cudzymi potrzebami, motywami czy problemami. Poprzez „aktywne zainteresowanie” rozumie się tu takie specyficzne ukierunkowanie na innych ludzi, które prowadzi do określonych działań służących poprawie ich dobrostanu, a jednocześnie usprawnia indywidualne funkcjonowanie społeczne. Na szczególną uwagę zasługują zachowania pomocowe czy – ogólnie – altruizm, przez wielu autorów łączony z umiejętnością empatyzowania z innymi. W literaturze mówi się nawet o tzw. motywacji empatycznej – zdolności do spojrzenia na daną sytuację z cudzej perspektywy, a w konsekwencji do doświadczenia odpowiednich emocji – kryjącej się za czynnościami mającymi na celu poprawę sytuacji innych ludzi (Gołąb, 1976). Batson (1991) postuluje w tym względzie istnienie „prawdziwej osobowości altruistycznej”, którą charakteryzuje tendencja do udzielania pomocy innym. Inni badacze wykazują, iż empatia stanowi predyktor aktywności prospołecznej w wielu kontekstach naszego życia (m.in. Davis, Hall, Meyer, 2003). Także Hoffman (1990; 2003) w swoich licznych pracach łączy empatię z uwrażliwieniem na potrzeby drugiego człowieka, z poszanowaniem jego godności oraz przestrzeganiem zasad sprawiedliwości społecznej. Autor analizuje mechanizmy powstawania zdolności do afektywnych reakcji empatycznych, począwszy od okresu niemowlęstwa do dorosłości. Hoffman postuluje, iż na najwyższym poziomie złożoności emocjonalne reakcje empatyczne powstają dzięki umiejętności przyjmowania cudzej roli, a więc są konsekwencją kognitywnych procesów empatycznych. Owe połączenie komponentów: poznawczego oraz emocjonalnego umożliwi jednostce adekwatne, a więc odpowiednie do danej sytuacji reagowanie na cierpienie drugiego człowieka, okazywanie mu współczucia i niesienie pomocy.

Wśród pozostałych „dobroczynnych” skutków empatii wymienia się hamowanie agresji czy większe umiejętności komunikowania się. Mirowska (1994) na podstawie swych badań stwierdziła, że wyższy poziom osobowościowej empatii sprzyja podejmowaniu odpowiedzialnych zachowań. Autorka uważa, że umiejętności empatyczne nie korelują dodatnio z rywalizacją, ale ze współpracą, wskaźnikiem odpowiedzialnych zachowań. Davis (1999) łączy ową cechę osobowości z szeroko pojmowanym taktownym stylem bycia.

Wpływ empatii na lepsze funkcjonowanie społeczne ludzi został zatem wielokrotnie udowodniony. Pozostaje więc pytanie o sposób ujmowania tej cechy osobowości oraz o metodę jej pomiaru.

Przez lata powstawało wiele teorii i kwestionariuszy psychologicznych akcentujących poznawczy lub emocjonalny charakter empatii. Do jej składników znawcy przedmiotu zaliczają między innymi uwrażliwienie na uczucia drugiego człowieka, przejmowanie cudzych stanów emocjonalnych czy współczucie okazywane innym ludziom. Na znaczenie afektywnych umiejętności empatycznych wskazują też badacze zajmujący się inteligencją emocjonalną.

Stwierdzają oni silne korelacje pomiędzy owym konceptem a empatią czy też traktują tę cechę jako istotny i nieodzowny element inteligencji emocjonalnej (m.in. Goleman, 1999; Uchnast, 2001; Salovey, Sluyter, 1999). Odnośnie do poznawczej empatii zaś badacze zgodnie podkreślają, iż mówi się tu przede wszystkim o zrozumieniu sytuacji drugiej osoby i jej perspektywy widzenia (m.in. Rembowski, 1989; Reykowski, 1992; Davis, 1999). Umiejętność poznawczego empatyzowania również jest dobrze opisana w literaturze. Feffer (1966) na przykład, jako jeden z wielu znawców przedmiotu, uważa, że warunkiem przyjęcia cudzej perspektywy jest zdolność do decentracji, tak szeroko opisywanej już przez Piageta (1972).

Równolegle nieustannie podejmuje się próby scalenia wszystkich komponentów owego skomplikowanego konstruktów, jakim jest empatia, w jedną spójną całość (m.in. Davis, 1999; Uchnast, 2001). Celem przyświecającym naukowcom w ich staraniach jest nie tylko zgłębienie istoty tego problemu, ale również rozpoznanie sposobów praktycznego wykorzystania tendencji czy gotowości do empatyzowania drzemającej w ludziach.

Z tej racji, że „empatia jest nieustannym odkrywaniem – podobnie jak samo życie [...]” (Rembowski, 1989, s. 70), wciąż budzi naukowe spory, wiele kwestii jest kontrowersyjnych, wiele w ogóle niezbadanych. Wśród współczesnych autorów istnieje jednak konsensus, iż empatię należy traktować jako konstrukt złożony. Badaczem, który jako jeden z pierwszych podjął próbę zanalizowania empatii w jej różnych aspektach, jest M. H. Davis (1980; 1999).

SKALA WRAŻLIWOŚCI EMPATYCZNEJ – OPIS METODY**

Davis (1999, s. 23) definiuje zjawisko empatii szeroko, holistycznie, jako „zespół konstrukcji teoretycznych, które dotyczą reakcji pojedynczego człowieka na doświadczenia innych”. Owe „konstrukcje” określa on jako „procesy zachodzące u obserwatora oraz afektywne i nieafektywne skutki, które pojawiają się w wyniku owych procesów” (tamże, s. 23). Opierając się na tej definicji, zbudował schemat badawczy, który zakłada, że po zetknięciu się obserwatora z osobą obserwowaną uruchomione zostają pewne reakcje ze strony obserwatora (poznawcza, afektywna i/lub behawioralna). Autor ten konsekwentnie poszukiwał metody zmierzenia owych „procesów” i „skutków” empatycznych.

W 1980 r. Davis opracował Indeks Reaktywności Interpersonalnej (IRI) – jako wielowymiarową miarę umiejętności empatycznych – który opiera się na założeniu, iż empatia składa się z kilku oddzielnych, aczkolwiek wzajemnie powiązanych emocjonalnych i poznawczych konstruktów. Narzędzie dostarcza miar dyspozycyjnych skłonności empatycznych w kilku obszarach. Zawiera cztery 7-elementowe skale, dotyczące odrębnych aspektów empatii:

** Parafraza Indeksu Reaktywności Interpersonalnej dokonana za zgodą autora – M. H. Davis

Skala przyjmowania perspektywy (PP) – odzwierciedla umiejętność oraz skłonność do spontanicznego przyjmowania cudzego punktu widzenia w codziennych sytuacjach życiowych. Mierzy zdolność do „wyjścia poza własne ja” podczas komunikowania się z innymi ludźmi. Przykładowe stwierdzenia to: *Czasami próbuję lepiej zrozumieć moich przyjaciół, wyobrażając sobie, jak sytuacja wygląda z ich punktu widzenia; Zanim ocenię czyjeś zachowanie, staram się zrozumieć jego przyczyny; Gdy popadam z kimś w konflikt, nie obchodzi mnie punkt widzenia drugiej strony (-).*

Skala empatycznej troski (ET) – odnosi się do uczuć „zorientowanych na innych”: skłonności do współczucia i współodczuwania w stosunku do ludzi dotkniętych niepowodzeniem. Przykładowe stwierdzenia to: *Często zdarza mi się odczuwać czułość lub troskę w stosunku do ludzi, którym powiodło się gorzej ode mnie; Niechętnie udzielam emocjonalnego wsparcia osobom znajdującym się w trudnej sytuacji (-).*

Skala osobistej przykrości (OP) – mierzy uczucia „zorientowane na siebie”: skłonność do przeżywania strachu, niepokoju, przykrości czy dyskomfortu w odpowiedzi na silne negatywne doświadczenia (cierpienie) innych ludzi. Przykładowe stwierdzenia to: *Znajdowanie się w sytuacji napięcia emocjonalnego przeraża mnie; W trudnych sytuacjach czuję się załęczony/-a i zagubiony/-a.*

Skala fantazji (F) – dotyczy indywidualnej umiejętności wyobrazeniowego przeniesienia się w fikcyjne sytuacje (uczucia i zachowania książkowych czy filmowych bohaterów). Przykładowe stwierdzenie to: *Naprawdę uczuwam się w przeżycia bohaterów powieści.*

Zainspirowani owym ujęciem empatii, rozpoczęliśmy prace nad sparafrazowaniem IRI. W tym miejscu należy wyjaśnić, iż mówiąc o „parafrazie”, odwołujemy się do klasyfikacji Drwala (1995). W swych badaniach bowiem opieraliśmy się zarówno na koncepcji Davisa, jak i na jego narzędziu pomiarowym, nie dążąc jednocześnie do całkowitej zgodności z oryginałem. Zgodnie z przyjętym sposobem działania, dokonano wielu niezbędnych i możliwych modyfikacji wszystkich skal IRI po to, aby test spełniał postulowane w literaturze kryteria metodologiczne (m.in. Brzeziński, 1996).

W naszych badaniach nie użyliśmy skali Fantazji z racji ciągle niejasnej możliwości przełożenia poznawczych zdolności przenoszenia się w fikcyjne sytuacje na codzienne sytuacje „przyjmowania ról”. Davis (1999, s. 73) przyznaje, iż jest to skala „trudniejsza do umiejscowienia w obrębie proponowanego modelu badawczego”. W artykule dotyczącym samego procesu tworzenia IRI autor tylko tej skali nie uznaje za „typowo emocjonalną” czy „typowo poznawczą” (Davis, 1980) i uważa, iż jest to skala o najmniejszym ugruntowaniu teoretycznym. Nie bez znaczenia jest również fakt, iż sam autor często pomija w swych badaniach skalę Fantazji (m.in. Davis, Oathout, 1987; Davis, Hall, Meyer, 2003).

KONSTRUKCJA I CHARAKTERYSTYKA PSYCHOMETRYCZNA SKALI WRAŻLIWOŚCI EMPATYCZNEJ

Tłumaczenie oryginalnej wersji Indeksu Reaktywności Interpersonalnej znalazło się w polskim wydaniu książki Davisa, zatytułowanym *Empatia. O umiejętności współodczuwania* (1999). Z tej racji nie było konieczne ponowne tłumaczenie testu. Proces adaptacji skali do warunków polskich składał się z trzech etapów. Na każdym z etapów badań stawiano sobie następujące cele:

– Przeprowadzenie eksploracyjnej analizy czynnikowej, aby potwierdzić strukturę czynnikową empatii w badaniach na polskiej populacji. Okazało się, że modyfikacje kwestionariusza są konieczne głównie z uwagi na niską rzetelność podskali Przyjmowania Perspektywy, która wiązała się z faktem znacznego jej skrócenia – analiza eksploracyjna wykazała, że ta skala zawiera zaledwie trzy pozycje.

– Dokonanie niezbędnych modyfikacji treściowej zawartości skal testu z pomocą sędziów kompetentnych, a następnie przeprowadzenie eksploracyjnej analizy czynnikowej.

– Potwierdzenie struktury czynnikowej kwestionariusza z pomocą konfirmacyjnej analizy czynnikowej oraz sprawdzenie trafności teoretycznej testu.

Pierwsze badanie (313 osób) przeprowadzono z wykorzystaniem oryginalnej wersji IRI (3 skale: ET, OP i PP). Grupę badaną stanowiły osoby pracujące w różnych zawodach (m.in. nauczyciele, ekonomiści, prawnicy, jak również pracownicy fizyczni; 207 kobiet i 106 mężczyzn w różnym wieku). Eksploracyjna analiza czynnikowa wykazała, że wszystkie trzy skale wymagają modyfikacji. Dotyczyło to szczególnie czynnika Przyjmowania Perspektywy – ze względu na jego niską rzetelność. W związku z tym przystąpiono do tworzenia eksperymentalnej polskiej wersji (parafrazy) kwestionariusza. Zostały ustalone cztery źródła, z których czerpano stwierdzenia: oryginalny kwestionariusz Davisa w polskim tłumaczeniu (Davis, 1999); propozycje podawane do każdej z definicji skal przez studentów piątego roku psychologii; Test Ocen (TOE) A. Mehrabiana i N. Epsteina, w autoryzowanym przekładzie J. Rembowskiego (1989), oraz Kwestionariusz Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi (KRE) A. Węglińskiego (1983).

Następnie poproszono osiemnastu sędziów kompetentnych (absolwentów psychologii oraz studentów ostatniego roku psychologii) o oszacowanie stopnia przynależności 55 stwierdzeń do definicji trzech skal. Zgodność sędziów kompetentnych była zadowalająca (dla skali Empatycznej Troski: $W - Kendall = 0,69; \chi^2 = 261,06; p < 0,001$; dla skali Przyjmowania Perspektywy: $W - Kendall = 0,69; \chi^2 = 186,84; p < 0,001$; dla skali Osobistej Przykrości: $W - Kendall = 0,69; \chi^2 = 224,12; p < 0,001$). Na podstawie wyników tej analizy do wstępnie poprawionej skali empatii weszło 37 pozycji (12 ze skali ET, 14 ze skali PP i 11 ze skali OP).

W dalszych badaniach uczestniczyli zarówno studenci (różnych kierunków studiów), jak i osoby starsze (w większości kobiety), którzy różnili się wiekiem, stanem cywilnym i miejscem zamieszkania (miasto, miasteczko, wieś). Pod-

czas pierwszego badania na 188 osobach ponownie przeprowadzono eksploracyjną analizę czynnikową, w wyniku której pozostawiono 29 stwierdzeń. Następne badanie przeprowadzono na 278 osobach (151 kobiet i 59 mężczyzn; 68 osób nie podało informacji odnośnie do płci). Podczas analiz zastosowano confirmacyjną analizę czynnikową, która potwierdziła istnienie trzech założonych czynników. Odrzucono tylko jedno stwierdzenie, które nie spełniało założonych wymogów metodologicznych.

Do ostatecznej wersji kwestionariusza weszło 28 stwierdzeń tworzących trzy czynniki: Empatyczną Troskę (11 pozycji), Przyjmowanie Perspektywy (9 pozycji) i Osobistą Przykrość (8 pozycji). Przy czym 17 stwierdzeń dotyczących trzech skal (ET, PP i OP) wyróżnionych przez Davisa pochodzi z kwestionariusza IRI. Przyjęto pięciostopniową skalę odpowiedzi.

Dodatkowo, na tym etapie analiz, sprawdzono, czy rozwiązanie trójczynnikowe jest lepsze niż dwu- i jednoczynnikowe. W tym celu połączono skale ET i PP (jako komponenty oznaczające „koncentrowanie się na innych”) i przeciwstawiono je skali OP (jako oznaczającej „skupianie uwagi na sobie”), jak również potraktowano wszystkie skale jako jedną całość mierzącą szeroko pojętą empatię. Każdorazowo przeprowadzano confirmacyjną analizę czynnikową (Boomsma, 2000; Long, 1987).

Wyniki wszystkich trzech confirmacyjnych analiz czynnikowych przedstawia tabela 1.

Tabela 1.

Wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej

Model	χ^2 (<i>df</i>)	χ^2 / df	RMSEA	GFI	AGFI
1 wymiar (ET+OP+PP)	1139,48 (350)	3,26	0,09	0,69	0,64
2 wymiary (ET+PP, OP)	809,29 (349)	2,32	0,07	0,80	0,77
3 wymiary	623,66 (347)	1,80	0,05	0,86	0,84

Wskaźnik χ^2 jest najmniejszy dla wariantu trójczynnikowego. Jak wykazuje dalsza analiza, uzyskane dane są lepiej dopasowane do postulowanego teoretycznego modelu trójczynnikowego niż do modelu dwuczynnikowego ($\Delta\chi^2 = 185,63$; $\Delta df = 2$; $p < 0,001$) oraz do jednoczynnikowego ($\Delta\chi^2 = 515,82$; $\Delta df = 3$; $p < 0,001$). Tak więc testowane alternatywne dwa modele wykazują statystycznie istotny spadek w dopasowaniu do analizowanych danych.

Spośród rozpatrywanych trzech wariantów model trzyczynnikowy ma również lepsze wskaźniki RMSEA (norma poniżej 0,05; ale wskaźnik poniżej

0,08 jest też dopuszczalny). Pozostałe wskaźniki są zawsze korzystniejsze dla rozwiązania trójczynnika niż jedno- czy dwuczynnika. Jednocześnie warto zauważyć, że wskaźnik będący ilorazem χ^2 przez ilość stopni swobody jedynie w przypadku rozwiązania trójczynnika nie przekracza wartości 2, która jest uważana za dopuszczalną granicę.

Zestawienie wyników wszystkich przeprowadzonych analiz polskiej wersji Indeksu Reaktywności Interpersonalnej wraz z przynależnością poszczególnych pozycji do skal oraz z ich mocami dyskryminacyjnymi przedstawia tabela 2, która zawiera także informacje dotyczące rzetelności wszystkich trzech skal. Do obliczenia rzetelności podskal wykorzystano wskaźnik alfa Cronbacha, jako że jest on powszechnie stosowaną i uznaną miarą rzetelności, będącą odpowiednikiem średniej wszystkich możliwych rzetelności połowkowych dla danego testu (Cronbach, 1951).

Tabela 2.

Własności poszczególnych pozycji SWE oraz rzetelności skal

Empatyczna Troska		Osobista Przykrość		Przyjmowanie Perspektywy	
Pozycje	Moc dyskryminacyjna	Pozycje	Moc dyskryminacyjna	Pozycje	Moc dyskryminacyjna
1	0,50	5	0,68	2	0,53
3	0,26	8	0,39	4	0,23
6	0,23	12	0,47	7	0,41
9	0,54	16	0,35	10	0,37
11	0,55	19	0,58	13	0,48
14	0,50	23	0,45	15	0,48
17	0,46	25	0,50	20	0,45
18	0,41	27	0,44	22	0,39
21	0,45			26	0,43
24	0,41				
28	0,45				
Rzetelności skal					
Empatyczna Troska		Osobista Przykrość		Przyjmowanie Perspektywy	
0,78		0,78		0,74	

Rzetelności wszystkich skal są zbliżone lub nieco lepsze od uzyskanych przez Davisa (1980). Rzetelności skal w badaniach autora wynosiły odpowiednio od 0,73 do 0,75 dla kobiet oraz od 0,68 do 0,77 dla mężczyzn.

Uzyskany w badaniach 278 osób wzór interkorelacji pomiędzy skalami SWE potwierdza pewną dwoistość Empatycznej Troski. Z jednej strony, jest to skala dotycząca empatii emocjonalnej, korelująca z Osobistą Przykrością

($r = 0,33$; $p < 0,001$), z drugiej – powiązana z Przyjmowaniem Perspektywy ($r = 0,44$; $p < 0,001$), wskazująca na tak charakterystyczne dla obu skal koncentrowanie się na potrzebach i motywach innych osób. Zgodnie z oczekiwaniami nie stwierdzono istotnych korelacji pomiędzy skalami OP i PP ($r = -0,01$).

TRAFNOŚĆ POMIARU SKAL SWE

W kolejnych badaniach, już ostateczną wersją SWE, postanowiono sprawdzić jej trafność teoretyczną.

W badaniu pierwszym zastosowano, oprócz skal SWE, Kwestionariusz Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi (KRE) A. Węglińskiego (1983), ponieważ jest to metoda od dłuższego czasu używana w polskich badaniach. Rozważano także użycie metody KEO (Uchnast, 2001), ale uznano, że do tej pory ukazało się zbyt mało publikacji, w których prezentowano by wyniki badań z zastosowaniem tej metody.

Zastosowany w naszych badaniach test KRE mierzy współdzwiężenie emocjonalne z innymi ludźmi, sympatyzowanie z nimi, wrażliwość i wczuwanie się w cudze przeżycia oraz gotowość do poświęcania się dla innych (Węgliński, 1983). Jest to kwestionariusz jednoczynnikowy, zawierający 33 stwierdzenia.

W badaniach brały udział 153 osoby (117 kobiet i 36 mężczyzn, studentów pierwszego roku psychologii). Grupę tę wybrano dlatego, iż zgodnie ze wskazówkami autora KRE, test ten jest przeznaczony do badania osób nie starszych niż dziewiętnaście lat. Wyniki badania przedstawia tabela 3.

Tabela 3.

Korelacje pomiędzy SWE i KRE

Skale SWE	Współczynniki korelacji r Pearsona z testem KRE
Empatyczna Troska	0,73**
Osobista Przykrość	0,40**
Przyjmowanie Perspektywy	0,39**

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Na podstawie wyników badania można stwierdzić, iż KRE w największym stopniu odpowiada Empatycznej Trosce z testu SWE. Taki rezultat jest z pewnością konsekwencją zbieżności treściowej skali ET oraz testu KRE. Definicja czynnika ET jest zgodna ze stereotypowym myśleniem o empatii – jako o współczuciu i współodczuwaniu z drugą osobą. Węgliński zaś, budując swoją metodę, wyraźnie kładzie nacisk na emocjonalne ukierunkowanie na innych

(warto zauważyć, że jedynie trzy pozycje z kwestionariusza KRE znalazły się w kwestionariuszu SWE; nie mamy więc do czynienia z prostym efektem autokorelacyjnym). Uzyskane korelacje z testem KRE zdają się potwierdzać pierwszorzędne znaczenie uczuciowego zaangażowania się w empatii, które wielu autorów uważa za nieodłączny składnik empatyzowania. Pozytywne, chociaż relatywnie słabe zależności między kwestionariuszem Węglińskiego a pozostałymi dwiema skalami SWE nie świadczą o niskiej trafności metody, ale o tym, że empatia to konstrukt złożony, wymagający pomiaru wieloskalowego.

W kolejnych dwóch badaniach skalę SWE korelowano z miarami różnych cech osobowości. Odwołano się do tez Davisa (1983), który stwierdził, iż skala ET koreluje dodatnio z różnymi miarami emocjonalnej wrażliwości, niepokoju, a z drugiej strony – negatywnie z samotnością czy egotyzmem. Osoba angażująca się w problemy innych może zatem odczuwać pewne emocjonalne obciążenie. Wysokie natężenie Osobistej Przykrości, według autora, sprzyja z kolei niskiej samoocenie i nieadaptacyjnemu funkcjonowaniu społecznemu (chroniczny lęk, niepewność i wrażliwość emocjonalna). Skala Przyjmowania Perspektywy zaś koreluje ze wskaźnikami efektywniejszego funkcjonowania interpersonalnego (m.in. brak skłonności do zachowań agresywnych, wyższa ekstrawersja) i z wyższą samooceną. W związku z powyższym wybrano testy osobowości, które najlepiej ukazują specyfikę każdego z komponentów empatii, jak również pozwalają jednoznacznie określić podobieństwa i różnice między nimi.

Do badań użyliśmy Kwestionariusza Osobowości 16 PF-5 R. B. Cattella i współpracowników, w opracowaniu polskim T. Kucharskiego (2004), oraz Inwentarza Stanu i Cechy Lęku STAI C. D. Spielbergera, R. L. Gorsucha i R. Lushene'a, w polskiej adaptacji K. Wrześniewskiego, T. Sosnowskiego i D. Matusik (2002) – podskala do badania lęku-cechy (X-2). Badaną grupę stanowili studenci wyższych uczelni różnych kierunków (m.in. matematyki, fizyki, pedagogiki), jak również osoby starsze – przedstawiciele różnych zawodów (m.in. ekonomiści czy nauczyciele). Kwestionariuszem 16 PF-5 zostało przebadanych 141 osób (71 kobiet i 39 mężczyzn; 31 osób nie podało informacji odnośnie do płci) a Kwestionariuszem STAI – 212 osób (128 kobiet i 58 mężczyzn, 26 osób nie podało informacji odnośnie do płci).

Kwestionariusz 16 PF-5 jest zbudowany z szesnastu czynników odnoszących się do różnych cech osobowości oraz z pięciu czynników globalnych. Składa się z 185 pytań; 16 czynników osobowości ujętych w teście to: serdeczność (A); rozumowanie (B); zrównoważenie emocjonalne (C); dominacja (E); żywość (F); świadomość norm (G); śmiałość społeczna (H); wrażliwość (I); czujność (L); abstrakcyjność (M); skrytość (N); obawy (O); otwartość (Q1); samodzielność (Q2); perfekcjonizm (Q3) i napięcie (Q4). Do czynników globalnych należą: ekstrawersja (EX); lęk (AX); chłodny racjonalizm (TM); niezależność (IN) oraz samokontrola (SC). Ogólna charakterystyka wybranych czynników została przedstawiona w dalszej części artykułu, podczas omawiania wyników badań. Wszechstronność metody pomiaru umożliwiła nam głębszą analizę wszystkich trzech skal empatii.

Test Spielberga i współpracowników jest szeroko znany. Mierzy lęk jako stan oraz lęk jako cechę osobowości.

Zgodnie ze wskazówkami Brzezińskiego (1996) postawiono określone tezy dotyczące trafności zbieżnej i rozbieżnej kwestionariusza. Na podstawie powyżej przywoływanych badań Davisa zakładaliśmy, iż Empatyczna Troska współwystępuje przede wszystkim z czynnikiem A (życzliwość wobec innych jest istotą skali ET), ale również z czynnikiem O (emocjonalnym uwrażliwieniem, bojaźliwością). Przyjmowanie Perspektywy miało korelować z czynnikami wskazującymi na efektywne funkcjonowanie społeczne, takimi jak skala H czy Q. Osobista Przykrość natomiast, według naszych założeń, miała być powiązana z czynnikami odnoszącymi się do szeroko pojętego lęku – czynniki O czy Q4. Z drugiej strony, nie przewidywano żadnych korelacji z czynnikiem akcentującym lepsze funkcjonowanie intelektualne, a mianowicie z rozumowaniem, bowiem nie jest to skala treściowo spójna z jakimkolwiek z elementów empatii.

Wyniki badań z wykorzystaniem kwestionariusza 16 PF-5 przedstawia tabela 4.

Tabela 4.

Korelacje skal SWE z kwestionariuszem 16 PF-5

16 PF-5	Skale SWE		
	Empatyczna Troska	Osobista Przykrość	Przyjmowanie Perspektywy
A – serdeczność	0,37**	0,00	0,26**
B – rozumowanie	-0,11	-0,14	0,09
C – zrównoważenie emocjonalne	-0,11	-0,51**	0,09
E – dominacja	0,06	-0,15	0,09
F – żywość	0,22**	-0,03	0,10
G – świadomość norm	0,17*	0,02	0,19*
H – śmiałość społeczna	0,12	-0,41**	0,31**
I – wrażliwość	0,17*	0,20*	0,00
L – czujność	-0,14	0,03	-0,07
M – abstrakcyjność	0,17*	0,06	0,02
N – skrytość	-0,30**	-0,05	-0,26**
O – obawy	0,40**	0,53**	0,13
Q1 – otwartość	0,15	-0,26**	0,20*
Q2 – samodzielność	-0,36**	-0,13	-0,23**
Q3 – perfekcjonizm	0,14	0,15	0,15
Q4 – napięcie	0,00	0,32**	-0,19*

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Empatyczna Troska koreluje dodatnio z czynnikiem „A”, a zatem ze skłonnością do angażowania się w relacje z innymi. Takie osoby cechują się dużą potrzebą bliskości z innymi i życzliwością wobec nich. Mają one bogatą wyobraźnię (czynnik „M”). Z drugiej strony, badani charakteryzujący się wysoką Empatyczną Troską mają tendencję do zamartwiania się czy przeżywania niepokoju (czynnik „O”); są sentymentalni i wrażliwi (czynnik „I”). Wyniki te są kompatybilne z wcześniejszymi, uzyskanymi przez Davisa (1983), i przypominają, iż mimo to, że skala ET dotyczy koncentracji na cudzych potrzebach i troskach, to wciąż jest to komponent emocjonalny empatii. Poza tym skala ET koreluje dodatnio z wyrażaniem w zachowaniu entuzjazmem, spontanicznością czy żwawością (czynnik „F”); korelacja ta nie jest jednak silna, co pozostaje w zgodzie ze specyfiką czynnika „F”. Osoby osiągające bardzo wysokie wyniki na tej skali testu 16 PF-5 mogą być bowiem widziane jako mało wiarygodne i niedojrzałe. Niewysoka, dodatnia korelacja wystąpiła także z czynnikiem „G” – podążaniem za społecznie akceptowanymi regułami zachowania. Osoby uwrażliwione na cudze potrzeby oczywiście postępują zgodnie z ogólnie przyjętymi normami kulturowymi, jednak nie będą cechowały się bardzo wysokim natężeniem „świadomości reguł”, gdyż może to skutkować brakiem elastyczności w działaniu. Uzyskano również negatywne korelacje ze skrytością, byciem dyskretnym i unikaniem bliskości z innymi (czynnik „N”) oraz z preferowaniem pracy indywidualnej oraz samowystarczalnością w działaniu (czynnik „Q2”). Obydwa wyniki są zgodne ze specyfiką „nastawionej na innych” empatycznej troski.

Najwyższa korelacja testów 16 PF-5 i SWE dotyczy Osobistej Przykrości i czynnika „O”. Taka wartość współczynnika korelacji, w połączeniu z istotną korelacją pomiędzy ET i czynnikiem „O”, pozwala doskonale odróżnić te dwa elementy empatii emocjonalnej od skali PP. Nadmierny i chroniczny niepokój może prowadzić, w przypadku osób o wysokim wskaźniku OP, do zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym, co przewidywał Davis. Wynik ten został poparty dodatnią korelacją z czynnikiem „Q4” – skłonnością do irytacji i przeżywania ciągłego nerwowego napięcia, co może zakłócać efektywne działanie – oraz dodatnią korelacją o słabszej sile z wrażliwością, sentymentalnością i subiektywizmem w zachowaniu (czynnik „I”). Zgodna z tą charakterystyką skali OP jest także negatywna korelacja ze stabilnością emocjonalną (czynnik „C”); może to prowadzić do poczucia braku kontroli nad własnym życiem. Osoby o silnym natężeniu OP będą raczej nieśmiałe (niskie natężenie czynnika „H”), a ich nieśmiałość czy strachliwość utrudni im na przykład występowanie na forum grupy. Niskie wyniki w skali „społecznej śmiałości” sprzyjają obniżonej samoocenie, którą Davis kojarzył z tym właśnie elementem empatii. Na tym tle zrozumiałby wydaje się fakt, iż osoby takie będą unikać wszelkich zmian w otoczeniu (czynnik „Q1”), które mogłyby przecież zwiększyć odczuwane przez nich poczucie niepewności.

Poznawczy komponent empatii jawi się jako determinanta adaptacyjnego funkcjonowania społecznego. Osoby o wysokim wyniku w skali PP są więc życzliwe i ze zrozumieniem odnoszą się do innych (czynnik „A”). Ponadto ce-

chuje je przebojowość i odwaga w relacjach interpersonalnych oraz prawidłowa samoocena (czynnik „H”), a także świadomość zasad społecznych (czynnik „G”). Podobnie jak Empatyczna Troska, tak też skala PP negatywnie koreluje z niechęcią do otwierania się przed innymi (czynnik „N”) oraz z koncentracją na „ja” w działaniu (czynnik „Q2”). Poza tym osoby o wysokim natężeniu Przyjmowania Perspektywy lubią eksperymentować w życiu i starają się usprawniać własne działanie poprzez wprowadzanie odpowiednich zmian (czynnik „Q1”). Ludzie ci nie mają skłonności do przeżywania niepokojów czy lęków (czynnik „Q4”), co tylko potwierdza ich umiejętności interpersonalne.

Powyżej zarysowana specyfika trzech komponentów empatii znajduje potwierdzenie w ich korelacjach w globalnych czynnikami kwestionariusza 16 PF-5.

Interakcje z innymi ludźmi z pewnością sprawiają dużo satysfakcji osobom cechującym się Empatyczną Troską i Przyjmowaniem Perspektywy, co stwierdzono na podstawie dodatnich korelacji pomiędzy tymi komponentami empatii a ekstrawersją. Badani uzyskujący wysokie wskaźniki ET i PP z pewnością nie są mało elastyczni w działaniu, jak i nie traktują innych z rezerwą (czynnik TM). Ponownie okazało się, iż Osobista Przykrość sprzyja przeżywaniu napięcia czy emocjonalnej wrogości (czynnik AX). „Niezależność” (czynnik IN), rozumiana m.in. jako chęć wpływania na innych, śmiałość społeczna, podejmowanie ryzyka, ciekawość świata, a także wytrzymałość psychiczna, różnicuje między Przyjmowaniem Perspektywy (korelacja dodatnia) a Osobistą Przykrością (korelacja ujemna). Powyższe wyniki przedstawia tabela 5.

Tabela 5.

Korelacje skal SWE z czynnikami ogólnymi kwestionariusza 16 PF-5

16 PF-5 (czynniki globalne)	Skale SWE		
	Empatyczna Troska	Osobista Przykrość	Przyjmowanie Perspektywy
EX – ekstrawersja	0,36**	-0,05	0,31**
AX – lęk	0,14	0,54**	-0,12
TM – chłodny racjonalizm	-0,31**	0,02	-0,17*
IN – niezależność	0,09	-0,30**	0,19*
SC – samokontrola	0,01	0,04	0,12

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Analizy z użyciem podskali lęku-cechy (X-2) z Inwentarza Stanu i Cechy Lęku STAI także stanowią istotny wkład w zrozumienie istoty poszczególnych elementów empatii. Zakładano, iż tylko skala OP dodatnio koreluje z lękiem

pojmowanym jako cecha, i takie wyniki uzyskano ($r = 0,52$; $p < 0,01$). Istotnych powiązań ze skalami STAI nie stwierdzono w przypadku Empatycznej Troski. Po raz kolejny zatem potwierdza się teza Davisa, iż empatia emocjonalna nie stanowi monolitycznego konstruktu, a różne jej aspekty mogą oznaczać odmienne osobiste kompetencje. Skala Przyjmowania Perspektywy korelowała negatywnie (istotnie, choć słabo) z lękiem ujmowanym jako cecha ($r = -0,14$; $p < 0,05$). Dowodzi to ponownie, iż ten element empatii może sprzyjać adaptacyjnemu funkcjonowaniu społecznemu.

Należy podkreślić, że powyższe analizy, przeprowadzone w ramach sprawdzania trafności teoretycznej skali, potwierdziły również tezy Rembowskiego (1982; 1989) czy Reykowskiego (1992) na temat wieloaspektowej natury empatii emocjonalnej. Osobista przykrość mogłaby wydawać się bliska omawianej przez autorów zdolności uczestniczenia w cudzych emocjach, „emocjonalnemu zarażaniu się”, kiedy to obserwator odczuwa taką samą emocję co osoba obserwowana, i być inną reakcją niż współczucie/współodczuwanie (empatyczna troska). Hoffman (2003) także uważa, że równoległe z **cierpieniem empatycznym** (reakcja analogiczna) współlistnieje **cierpienie współodczuwane** – okazywanie innym współczucia (reakcja reaktywna), pojawiającego się dzięki zrozumieniu niezmienności osoby i różnicowaniu ja – inni. Wyróżniane przez Davisa (1999) empatyczną troskę i osobistą przykrość próbowano dopasować do definicji skutków reaktywnych czy analogicznych. Empatyczna troska jest odpowiedzią reaktywną na cudzą sytuację. Staub (1990) dowodzi, że osobista przykrość jest skutkiem analogicznym. Davis (1999) jednak decyduje się na umieszczenie osobistej przykrości w obrębie skutków reaktywnych. Według autora, ten aspekt empatii jest bardziej złożony w swej istocie niż zwykła reakcja analogiczna, jako że w większości przypadków stanowi pewną modyfikację stanu obserwowanego. Należy jednak pamiętać, że zabarwienie afektywne takiej reakcji jest zawsze negatywne, a ukierunkowanie emocji niemal w każdym przypadku – wyłącznie egocentryczne.

Podsumowując należy stwierdzić, iż uzyskane przez nas wyniki potwierdzają trafność teoretyczną narzędzia. Na uwagę zasługuje fakt, iż wzór korelacji z poszczególnymi czynnikami kwestionariusza Cattella i jego współpracowników oraz Spielbergera i współautorów jest spójny z wynikami otrzymanymi przez Davisa wiele lat wcześniej. Ponadto stwierdzono istotne różnice pomiędzy kobietami i mężczyznami w zakresie: Osobistej Przykrości – $t(361) = -5,28$; $p < 0,001$; Przyjmowania Perspektywy – $t(361) = -3,08$; $p < 0,01$ oraz Empatycznej Troski – $t(144,21) = -7,51$; $p < 0,001$.

Na podstawie dalszych, szeroko zakrojonych badań z użyciem SWE opracowano normy stenowe (dostępne u autorów artykułu).

WNIOSKI

Wyniki naszych prac nad sparafrazowaniem Indeksu Reaktywności Interpersonalnej M. H. Davisa i utworzeniem Skali Wrażliwości Empatycznej dowodzą, iż jest to narzędzie trafne i rzetelne. W toku badań z wykorzystaniem tej

metody dokonano niezbędnych modyfikacji czynników tak, aby spełniały one wszystkie wymogi metodologiczne. Przeprowadzona confirmacyjna analiza czynnikowa potwierdziła zasadność modelu empatii założonego przez Davisa. Rzetelności wszystkich skal SWE są porównywalne ze wskaźnikami oryginalnego kwestionariusza Davisa. Taki wniosek naszych analiz stanowi potwierdzenie tez różnych autorów zajmujących się empatią (m.in. Rembowski, 1989; Reykowskiego, 1992; Uchnasta, 2001), którzy postulują, że nie można owego konstruktowi traktować jednowymiarowo. Przy czym ważne są emocjonalne elementy empatii – współodczuwanie z innymi łączone z percepcją, rozważaniem i wyrażaniem uczuć (Mayer, Salovey, 1999). Ta analiza emocji może mieć jednak zarówno korzystne, jak i negatywne dla funkcjonowania człowieka skutki. Empatia emocjonalna bowiem to zarówno empatyczna troska związana, jak wykazano, z takimi cechami osobowości, jak serdeczność, żwawość w działaniu, preferowanie pracy w grupie, ale także z nadwrażliwością emocjonalną, jak i osobista przykrość – łączona z koncentracją na własnych emocjach, przeżywaniem chronicznego niepokoju, skłonnością do doświadczania frustracji czy z osobowościowym lękiem. Takie rozróżnienie i charakterystyka komponentów empatii emocjonalnej jest także zgodne z wcześniejszymi tezami Hoffmana (2003) odnośnie do specyfiki różnych reakcji empatycznych. Z drugiej strony, przyjmowanie perspektywy – jako poznawczy element modelu empatii – również nie może być pomijane, szczególnie w obliczu jego znaczenia dla efektywnego funkcjonowania społecznego. Otrzymano mianowicie pozytywne korelacje empatii poznawczej z przejawianą życzliwością wobec innych, śmiałością społeczną czy brakiem tendencji do doświadczania nadmiernego lęku. Analiza trafności teoretycznej miary pozostaje więc zgodna z wcześniejszą charakterystyką skal podaną przez autora kwestionariusza oraz z przeprowadzonymi przez niego badaniami. W przyszłości natomiast, gdy skumuluje się więcej wyników badań przy użyciu dwóch istniejących wielowymiarowych metod do pomiaru empatii (SWE oraz KEO), konieczna będzie solidna analiza teoretyczna rozumienia empatii w badaniach dotyczących różnych dziedzin życia społecznego.

Empatia ujmowana naukowo to szeroko zdefiniowane pojęcie, scalające emocje z poznaniem. Wielu badaczy postuluje, że z perspektywy teoretycznego znaczenia, jak i możliwości wykorzystania tej cechy osobowości w praktyce, uzasadniona jest konieczność rozwijania i poszerzania badań oraz wiedzy na jej temat. Wydaje się, iż w związku z ciągle niewystarczającą liczbą kwestionariuszy mierzących empatię, sparafrazowanie szeroko stosowanego na całym świecie kwestionariusza IRI jest więc potrzebne. Autorzy mają nadzieję, że narzędzie będzie wykorzystywane do wieloaspektowych analiz interakcji społecznych, na przykład w obszarze życia rodzinnego czy zawodowego. Niniejsza prezentacja wpisuje się zatem w nurt prowadzonych od lat analiz dotyczących umiejętności empatycznych, dzięki którym człowiek podnosi jakość swoich relacji interpersonalnych, pokonując barierę oddzielającą go od jego otoczenia.

BIBLIOGRAFIA

- Batson, C. D. (1991). *The altruism question: Toward a social-psychological answer*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Boomsma, A. (2000). Reporting analyses of covariance structures. *Structural Equation Modeling*, 7, 8, 461-483.
- Brzeziński, J. (1984). *Elementy metodologii badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzeziński, J. (1996). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16, 297-334.
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS. Catalog of selected Documents in Psychology*, 10, 85.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1, 113-126.
- Davis, M. H. (1999). *Empatia. O umiejętności współczuwania*. Gdańsk: Wyd. GWP.
- Davis, M. H., Hall, J. A., Meyer, M. (2003). The first year: Influences on the satisfaction, involvement, and persistence of new community volunteers. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 2, 248-260.
- Davis, M. H., Oathout, H. A. (1987). Maintenance of satisfaction in romantic relationships: Empathy and relational competence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 2, 397-410.
- Drwal, R. Ł. (1995). *Adaptacja kwestionariuszy osobowości: wybrane zagadnienia i techniki*. Warszawa: PWN.
- Eliasz, H. (1980). O sposobach rozumienia pojęcia „Empatia”. *Przegląd Psychologiczny*, 23, 3, 469-483.
- Feffer, M. (1966). Decentering implications of social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 4, 415-422.
- Goleman, D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań: Media Rodzina.
- Gołąb, A. (1976). Normy moralne a gotowość do udzielania pomocy innym. [W:] J. Reykowski (red.), *Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi* (s. 235-291). Warszawa: Książka i Wiedza.
- Hoffman, M. L. (1990). The contribution of empathy to justice and moral judgment. [W:] N. Eisenberg, J. Strayer (red.), *Empathy and its development* (s. 47-80). New York: Cambridge University Press.
- Hoffman, M. L. (2003). *Empathy and moral development. Implications for caring and Justice*. New York: Cambridge University Press.
- Kucharski, T. (2004). *Wprowadzenie do kwestionariusza 16 PF-5*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Long, J. S. (1987). *Confirmatory factor analysis*. Beverly Hills–London–New Delhi: Sage Publications.

- Mayer, J. D., Salovey, P. (1999). Czym jest inteligencja emocjonalna? [W:] P. Salovey, D. J. Sluyter (red.), *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna* (s. 23-69). Poznań: Dom Wyd. Rebis.
- Mirowska, M. (1994). Znaczenie empatii dla zachowań odpowiedzialnych. *Zeszyty Naukowe WSP w Opolu*, 10, 69-74.
- Piaget, J. (1972). *The moral judgement of a child*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Rembowski, J. (1982). O empatii i niektórych sposobach jej badania. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 3-4, 107-120.
- Rembowski, J. (1989). *Empatia*. Warszawa: PWN.
- Reykowski, J. (1992). *Procesy motywacyjne, motywacja, osobowość*. Warszawa: PWN.
- Russell, M. T., Karol, D. L. (1994). *The 16 PF Fifth Edition Administrator's Manual*. Champaign, Illinois: Institute for Personality and Ability Testing.
- Salovey, P., Sluyter, D. J. (red.) (1999). *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna*. Poznań: Dom Wyd. Rebis.
- Staub, E. (1990). *Commentary on part I*. [W:] N. Eisenberg, J. Strayer (red.), *Empathy and its development* (s. 103-115). Cambridge: University Press.
- Uchnast, Z. (2001). Empatia osobowa: metoda pomiaru. *Przegląd Psychologiczny*, 44, 2, 189-207.
- Węgliński, A. (1983). Opracowanie Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi (KRE). *Zdrowie Psychiczne*, 24, 4, 13-21.
- Wrześniewski, K., Sosnowski, T., Matusik, D. (2002). *Inwentarz Stanu i Cechy Lęku STAI C. D. Spielbergera, R. L. Gorsucha i R. Lushene'a*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.